

Grensregelingen tussen de Nederlanden en Frankrijk in rechtshistorisch perspectief

P. van Peteghem
Cuijk (NL)

Wie zich over „grensregelingen” buigt, zal al snel op de bepaling „het regelen of bepalen van de grenzen van twee staten, gemeenten” stuiten en vervolgens op de in de loop der tijden wisselende notie van „grens”, die we met Van Dale omschrijven als de „lijn, die het gebied van staten, volken, gemeenten enz., naar een zijde bepaalt”. Zou de grens tussen België en Frankrijk onderwerp van dit onderzoek zijn, dan kon de Belgische onafhankelijkheid het startpunt bij uitstek vormen. Wanneer men over Frankrijk spreekt, dan kon de inval van de Franken en de aanvang van het Frankische Rijk een aanknopingspunt betekenen. Nu echter de Nederlanden in het middelpunt staan, kan men terecht beginnen met een historisch overzicht vanaf het ogenblik, waarop we door historische bronnen beter op de hoogte zijn over het grensgebied, waar nu de artificiële, door strategische objectieven bepaalde en door politieke besluitvorming overeengekomen, lineaire grens is getrokken, die sinds het grensverdrag van Kortrijk (1820) toen het staatsgebied van het koninkrijk der Nederlanden en het koninkrijk Frankrijk scheidde, maar nu dat van het koninkrijk België en de republiek Frankrijk.

Voor Caesar was Gallia, het gebied van de Kelten, een nauwkeurig begrensde geografische eenheid, die door de Loire in het zuiden van Aquitanië was gescheiden en die in het noorden door de Seine was begrensd. Benoorden de Seine woonden de Belgen, die op hun beurt een gebied bewoonden tot aan de Rijn. Achter de

Rijn woonden de Germanen, zodat de Nederlanden bewoond waren door Belgen en Germanen. De genoemde volkeren onderscheidden zich van elkaar door taal, instellingen en juridische gebruiken. Caesar legde bij de begrenzing van de omschreven gebieden sterke nadruk op de natuurlijke grenzen. Specifiek wees hij ook op gewapende conflicten tussen de Germanen en de Belgen. Onderlinge verdeeldheid tussen de verschillende stammen zorgde ervoor, dat Caesar het beroemd geworden „divide et impera” kon toepassen. Wanneer er in het gebied van de Kelten geschillen waren over de grenzen van staten of akkers, dan beslisten de druïden: zij bepaalden het weergeld en de straffen, waarbij de grootste straf eruit bestond iemand de aanwezigheid bij de offers te ontzeggen. Bij de Germanen anderzijds genoot niemand eigen grondbezit. Daar moest men rekening houden met collectief eigendom. De Germanen kenden geen druïden en zo stelt men vast, dat er in vreedstijd bestuurders voor de hele gemeenschap werden aangesteld. De voornaamste bestuurders in de gewesten en gouwen zorgden voor rechtspraak en voor de geschillenregeling. Rooftochten, die georganiseerd werden buiten het gebied van hun eigen territorium brachten geen enkel moreel verlies mee. Men beschouwde plunderen veeleer als een training voor de jeugd en een middel om luiheid te bestrijden. Zoals de Romeinen, vooral Caesar en Tacitus, het ons overleveren, merkt men al een wereld van verschil tussen de respectieve opvattingen over de grens. Ons woord „grens” komt uit de Slavische taalgroep. Het in de dertiende eeuw te plaatsen woord „granica” wordt in Polen omschreven met het Latijnse „limes” of „meta” en heeft zowel betrekking op een grens of grenspaal als op de stadsgrens of de landgrens. Dat was trouwens ook bij de Romeinen het geval, waar finis = grens in het meervoud „fines” ook grondgebied betekende en zelfs het aan de Germanen ontleende begrip „mark” kon grensland betekenen, zoals men kan zien aan de „markgraaf”, die aan het hoofd stond van het grensland. In die zin zal men zich herinneren dat Gwijde van Dampierre graaf van Vlaanderen was en markgraaf van Namen. Hoe de ontwikkeling van de grens zich in het eerste millennium van onze tijdrekening heeft voltrokken, is meestal indirect te achterhalen, onder meer omdat het overwegend gebruik van het Latijn (marca, confini-

um, territorium, fines, termini, metae, dominium) nog niet al zijn geheimen heeft prijsgegeven.

Daarbij heeft de inval van de Germanen in het Imperium Romanum een wederzijdse beïnvloeding van verschillende culturen tot stand gebracht. Eén van de resultaten van die inval bestaat uit het vastleggen van een taalgrens tussen de Germaanse en de Romaanse wereld. Poperinge en Tétegem (bij Duinkerke), maar ook Blaringhem, Boëseghem en Boisdingham herinneren nog aan de weg, die door de Franken is afgelegd. Op enkele uitzonderingen na werd het gebied van het Duits en het Diets (beide woorden betekenen taal van het volk) een taalgrensgebied.

Het verdrag van Verdun (843) zou Europa verdelen in drie delen, die volgens een verticale afbakening verliepen. Het Duitse Rijk bezat wel in het noorden en zuiden natuurlijke grenzen, maar niet in het westen. In het gebied, waaruit Frankrijk zou ontstaan, bleek het noorden veel problemen op te leveren. Dit resulteerde in eeuwenlange grensbetwistingen. Wanneer men de eeuwenlange evolutie bekijkt, heeft het sterk gecentraliseerde Franse model meer terrein gewonnen dan het door decentralisatie gekenmerkte Duitse model, waar afzonderlijke rijksvorsten, keurvorsten of landsheren hun grenzen moesten verdedigen.

Het ontstaan van de feodaliteit, de vorming van de landsheerlijkheden en de stichting van de stad met haar stadswallen en haar invloed op het plattelandsgebied zouden naar binnen en buiten nieuwe grenzen en grensregelingen doen ontstaan, die van kapitaal belang zouden zijn voor de latere grens tussen de Nederlanden en Frankrijk. Zolang men echter meer rekening moest houden met Vlaanderen, Henegouwen, Namen, Luik en Luxemburg, ontbrak het aan voldoende cohesie om een gemeenschappelijke zuidergrens van de Nederlanden te vormen en te bewaren.

Vanaf de Bourgondiërs en de Habsburgers zullen de grensproblemen in een stroomversnelling geraken. Wanneer Filips de Goede in 1435 bij het verdrag van Atrecht vrede sluit met de Franse koning, ziet men het grote verschil met de vorige periode. Aldaar is nog geen sprake van grensgeschillen en -regelingen, maar na Conflans (1465) wordt eerst te Ham-en-Vermendois (september 1468) een dagvaart belegd, waarbij allerlei verzoee-

ken en klachten onderzocht worden. Deze besprekingen worden op 14 oktober 1468 in Péronne besloten. Naast andere agenda-punten kwamen daar twee grensbesprekingen voor: de grens van Frankrijk met het graafschap Bourgondië en die van Frankrijk met de Nederlanden, vooral Artesië en Vlaanderen. Vanaf de vijftiende eeuw kan men aldus besluiten, dat de zuidergrens van de Nederlanden en de noordergrens van Frankrijk een wederzijds gespreksthema van bilateraal overleg wordt. Daarbij moet men niet aan een gecoördineerd grensbeleid denken, maar over de landgrenzen van afzonderlijke landsheerlijkheden heen wordt duidelijker gedacht aan een aaneengesloten grens, waarbinnen de bestuurlijke, juridische, kerkelijke en fiscale competenties van de beide vorsten meer nationale eenheid vertonen. Op deze wijze ziet men, dat de patrimoniale gewesten in de Nederlanden het sluitstuk vormen tegenover Frankrijk. Het gezag van de Bourgondische hertogen behoorde als het ware tot hun vermogen. Nochtans was dit niet naar de zin van de respectieve standenvertegenwoordigers, die sinds hun bestaan waren opgekomen tegen de vervreemding van landsheerlijk bezit. Op termijn zou dit verschil van opvatting tussen de vorst en de onderdanen de basis vormen van oppositie, die leidde tot opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk en ook tegen Filips II.

In de late middeleeuwen ziet men overal in Europa vooruitgang in staats- en natievorming. In het Heilige Roomse Rijk spreekt men van de „Reichsreform”. In de Nederlanden zal deze vooruitgang territoriaal uitmonden in de vorming van de XVII Provinciën. In Frankrijk, reeds één van de meest gecentraliseerde staten, blijft deze staatsvorming een sterke politieke factor, die in de zestiende eeuw door de wereldheerschappij van keizer Karel tijdelijk in bedwang wordt gehouden. Gevoed door dezelfde machtspolitiek hebben de koningen van Frankrijk en de Bourgondische hertogen en later de Habsburgse vorsten in oorlogen en aan de onderhandelingstafel precieser de grenzen van hun machtsgebied uitgetest. Zo leidde de suprematie van keizer Karel na de slag van Pavia tot de gevangenschap van de Franse koning en tot de vrede van Madrid. Grensregelingen kwamen daar niet ter sprake: Karel V legde een dictaat op. Een paar jaar later, in

1543, annexeerde hij het gebied van de eeuwenlange bondgenoot van de Fransen: Gelderland.

Verzekerd van de rust in de Nederlanden, zette Karel V toen de aanval tegen Frankrijk in. Wanneer hij in 1544 op enkele kilometers van Parijs voorbijtrekt, heeft geen vorst uit de Nederlanden sinds Filips van den Elzas de Fransen zo in het nauw gebracht. De vrede van Cr  py-en-Laonnais van 18 september 1544 plaatste grensbesprekingen op het programma. Dat betekende dat de Franse koning geen dictaten meer hoefde te incasseren en dat overleg weer mogelijk was. In werkelijkheid was hier voor de Habsburgers reeds de terugweg ingeluid. Dat zou nog duidelijk worden bij de vrede van Cateau-Cambrésis (1559), waar Filips II en Hendrik II nieuwe besprekingen over grensgeschillen in het vooruitzicht stelden. In het jaar, waarin Filips II zou sterven, werden de grenzen nog een laatste maal ter discussie gesteld bij de vrede van Vervins (1598) tussen Hendrik IV en de Spaanse koning. De genoemde besprekingen uit de zestiende eeuw hebben evenwel niet tot spectaculaire resultaten geleid. In de zeventiende eeuw zou de macht uit de loop van een ander geweer komen... Toch zou men een verkeerd beeld van de ontwikkelingen krijgen, indien men zich zou vastklampen aan verdragsteksten en aan politieke feiten. Meester Kristoffel van Assonleville, lid van de Collaterale Raden, heeft ons een advies nagelaten, waardoor we de realiteit beter kunnen inschatten. Het geschrift „Forme de police et régime pour le Pays Bas anno 1555” (1556 onze stijl) was bedoeld als een soort vorstenspiegel voor Filips II. Midden in de oorlog tussen de Nederlanden en Frankrijk (1551-1559) geeft hij enkele nuttige wenken aan de nieuwe vorst. Daaruit blijkt, dat de voorbeelden van het Imperium Romanum het denken over oorlog sterk beïnvloedden. Men ziet er verder een hevig vijandbeeld opduiken. Daarachter gaat onder meer een zelden bestudeerde problematiek van de toenmalige spionage-activiteiten schuil. Bij de verdedigingsproblemen namen de bolwerken (vaak door Italiaanse ingenieurs ontworpen) en de grenssteden een centrale positie in.

Bovendien blijkt uit wetgeving dat in geval van oorlog allerlei maatregelen werden genomen om het de vijand lastiger te maken: uitvoerverbod van paarden, verbod van legerdienst in den

vreemde, verbod van graanuitvoer. Eén ordonnantie van Frans I verdient hier nog speciale aandacht. In mei 1544 had de Franse vorst bevel gegeven op te treden tegen verschillende vreemdelingen en mensen, die verblijf hielden in Vlaanderen, Henegouwen, in het graafschap van Saint-Pol, in Artesië en in de Nederlanden onder de toenmalige soevereiniteit van Vlaanderen, maar daarvoor onder het ressort van het Parlement van Parijs. Men zou ook optreden tegen gebieden in de omgeving van de genoemde landsdelen. Na protest van betrokkenen bleek, dat voornoemde inwoners van oudsher door de Franse koning en zijn voorgangers waren beschouwd „comme regnicoles et vrays originaires de nostredict royaume”. Frans I sloot zich daarbij aan.

Uit de militaire geschiedenis is bekend, dat zelden zoveel aandacht is besteed aan de inspectie van de zuidergrens van de Nederlanden. Om een aanval van de Franse troepen via Samber en Maas te verhinderen, werden Mariembourg (1542), Charlemont (1555) en Philippeville (1555) opgericht. Om de grensgeschillen met Luxemburg en Trier tot een einde te laten komen, werd te Augsburg (1548) een verdrag gesloten. In die zin moet men zeggen dat de beste resultaten op het juridische en institutionele terrein werden bereikt. De Franse en Duitse vorsten moesten afzien van hun ressort over inwoners in de Nederlanden. Feodale banden met buitenlandse territoria werden opgeheven. Ook werden kerkelijke en fiscale grenzen in overeenstemming gebracht met de eisen van het nieuwe territorium. Vrijgeleiden, paspoorten, controles aan de grens en grensheffingen werden geregeld. Uiteindelijk stelt men vast, dat een heel ander maatschappijbeeld andere juridische perspectieven biedt en dat is voor de volgende eeuwen niet anders.

De Franse veroveringsoorlogen (1649-1713) vertonen naast gelijkenissen ook nieuwe accenten: een sterkere theoretische onderbouwing van aanspraken, vooruitgang van het internationale recht, uitbouw van het diplomatieke corps, aanvang van de barrièrepolitiek, waardoor de enclavepolitiek minder belangrijk wordt, meer nadruk op de conferenties over de grenzen. Sinds de verovering van Rijssel beschikten de Fransen over het kapitale archiefdepot van de Rekenkamer aldaar. De familie Godefroy (Dennis werd al in 1668 als archivaris aangesteld) zou de historische

databank in dienst stellen van de diplomaten aan de onderhandelingstafel. Stel daarbij dat de Spaanse regering in Brussel onder Franse druk nooit een zelfstandig beleid kon voeren en men kan beter begrijpen, dat de vredesbesprekingen in feite als het platform golden, waar men de Franse oorlogsbedoelingen de beoogde wending kon geven.

Toch bleven er grensbetwistingen bestaan. De „Jointe des terres contestées”, ingesteld in 1740, was een regeringsinstelling in de Oostenrijkse Nederlanden. Deze jointe stond rechtstreeks onder de landvoogd en verleende advies over soevereine, domaniale en andere rechten van de vorst. Zij bleef tot 1794 werken. Bij de Franse Revolutie restte er slechts onenigheid over kleine gedeelten van de zuidergrens van de Nederlanden. De monarchie bij Gods genade werd afgeschaft, maar het strakke, centralistische beleid nam nog toe. Codificaties en grondwetgevende vergaderingen legden nog meer nadruk op territorium, bezit, op de grenzen van de natie en van de departementen. Het hoofdstuk van de strategische, lineaire grens werd afgesloten: de demarcatielijn, waarbij het overschrijden van het grensgebied ondanks alle achterpoortjes nooit strikter aan wettelijke teksten was gebonden. Na de val van Napoleon hebben Lodewijk XVIII, koning van Frankrijk, en Willem I, koning der Nederlanden, prins van Oranje-Nassau en groothertog van Luxemburg, maatregelen genomen om hun respectieve staten af te bakenen. Daartoe waren zij gehouden door de verdragen van Parijs (30 mei 1814 en 20 november 1815). De grens vanaf de Noordzee tot de Moezel werd in zes secties verdeeld. Op 28 maart 1820 werden de laatste sectieverslagen afgewerkt. Op dezelfde dag werd het grensverdrag te Kortrijk ondertekend. De nieuw opgerichte Belgische staat nam dat verdrag in essentie over. Vooral artikel 69, houdend bepalingen over het optrekken van gebouwen of woningen nabij de grens, kreeg nog aanvullingen. Een laatste in deze reeks vormt het aanhangsel, ondertekend te Parijs op 14 januari 1974.

Vandaag spreekt iedereen over het wegvallen van de binnengrenzen in de E.E.G. Tegelijkertijd is het neerhalen van het ijzeren gordijn en is het slopen van de Berlijnse muur een feit. De sociale en de morele dimensie van de grens krijgt meer aandacht. Het decentraliseren van nationale bevoegdheden en het inrichten

van Euregio's dragen bij tot een heel ander begrip van de vroeger militair geïnspireerde grens. De internationalisering van communicatiesystemen, de invloed van multinationals, de vreedzame coëxistentie, de integratie van de Europese staten plaatsen grensregelingen voortdurend in nieuwe perspectieven.

Epiloog

Tot dusver bestaat er geen wetenschappelijk werk, waarin de totstandkoming van de Frans-Belgische grens en het onderzoek van grensregelingen afdoend is behandeld. Het is de grote verdienste van wijlen Nicole Girard d'Albissin geweest om reeds een uitstekend werk over de zuidergrens van België en de noordergrens van Frankrijk te hebben voltooid.

Volgens Caesar hadden de Nerviërs hagen als muren om de invallen van vijandelijke ruitery te bemoeilijken. Stadsversterkingen in de middeleeuwen, Italiaans geïnspireerde bolwerken, fortengordels van Vauban, kazematten van Willem I kunnen nog vanuit gevarieerde invalshoeken bestudeerd worden. De rechts-historische component is daarom zo noodzakelijk, omdat men er zeer precies de wijzigingen in het maatschappijbeeld kan volgen. Tenslotte zij nog opgemerkt, dat de territoriale wateren een problematiek vormen, die in dit overzicht nauwelijks aan bod is gekomen. Het is vanzelfsprekend, dat de kaapvaart en het prijsrecht in de loop der tijden een belangrijke evolutie hebben doorgemaakt. Ook hier speelt de staatsvorming een grote rol door de oprichting van de admiraliteit. Maar nog meer thema's zijn in dit korte overzicht niet aan de orde geweest: de middeleeuwse ontginningsbeweging, het belang van bos- en landbouw, de functie van de opperduinherder en de bewaking van de zee-kust, het droogleggen van de Frans-Belgische moeren, inpolderingen en overstromingen, brandschattingen en represaille-acties, de apanagegebieden en de pand- of zekerheidsteden en last but not least de terugtrekking van Frankrijk uit de NATO. Met deze thema's en met nog vele andere zou een studie over de grens tussen Frankrijk en de Nederlanden rekening kunnen houden. De bedoeling van deze opmerkingen bestond veel meer in het suggereren van nieuwe wegen en in het aanstippen van een lacune in het onderzoek.

Selectieve en alfabetisch gerangschikte bibliografie

Graag willen wij vooraf enkele personen bedanken, waarmee wij overleg hebben gehad: Prof. Dr. L. Milis, Prof. Mr. P.L. Nève, Prof. Mr. E. Somers en Prof. Mr. K. Wellens. Als uitgangspunt voor deze studie moet men onze belangstelling voor de Frans-Gelderse connectie beschouwen. Na het schrijven van dit artikel verscheen: M. BLANCPAIN, *La Frontière du Nord: de la mer à la Meuse, 843-1945*, Perrin, Paris, 1990.

ALCANTARA, G. D', GENOT, A., & MORGAN, A. (eds.), *Het regionaal feit in Europa: zijn impact op de politieke instellingen*, Leuven-Amersfoort 1986.

BAECKER, L. DE, *Étude biographique sur Gérard Van Meckeren, vice-amiral de Flandre sous Charles-Quint*, Brugge, 1849.

BASDEVANT, J., *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, Paris, 1960.

BLOK, D.P., e.a., *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1981-1982, 15 dln.

BUR, M., BOUREAUX, J.P., LEFÈVRE, B., *Inventaire des sites archéologiques non monumentaux de Champagne. N°2: vestiges d'habitat seigneurial fortifié des Ardennes et de la vallée de l'Aisne*, Reims, 1980.

CAENEGEM, R.C. VAN, *Geschiede Belgiens*, in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Berlin-New York, 1976, II, 227-232.

CONSTANS, L.A., *César. Guerre des Gaules*, Paris, 1961-1962, 2 dln.

CHARPENTIER, J., *Le retrait français de l'O.T.A.N.*, in *Annuaire Français de Droit International*, 1966, pp. 409-433.

DION, R., *Les frontières de la France*, Paris, 1947.

DUMONT, J., *Corps universel diplomatique du droit des gens*, Amsterdam, 1726-1731, 8 vol.

FLATRÈS, P., *Atlas et géographie du Nord et de la Picardie*, Paris, 1980.

La frontière. Colloque de Poitiers, Paris, 1980.

GIRARD D'ALBISSIN, N., *Genèse de la frontière-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Paris, 1970.

GOFF, J. LE, *L'Apogée de la France urbaine médiévale*, in A. Chedeville, J. Le Goff, J. Rossiaud, *Histoire de la France urbaine, La ville médiévale*, Paris, 1980, II, pp. 189-405.

GROTIUS, H., *De iure belli ac pacis libri tres*, Leiden, 1939 (Uitg. B. de Kanter-Van Hettinga Tromp).

GUENÉE, B., *Les limites*, in *La France et les Français*. Encyclopédie de la Pléiade, Paris, 1972, pp. 50-69.

HASQUIN, H., UYTVEN, R. VAN en DUVOSQUEL, J.-M., *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, Brussel, 1981, dl. 3-4 (Wallonië).

HELIN, H., GRAUWELS, J. en THIELEMANS, M.R., *Inventaire des archives de la Jointe des Terres Contestées*, Bruxelles, 1952.

HOUTTE, J.A. VAN, e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen, 1949-1958, 12 dln.

Jaarboek „De Franse Nederlanden” 1 (1976) - 14 (1989). Zie daarbij: ASSCHE, D. VAN, *Bibliografie 1976-1985*. Bibliographie in 10 (1985) 1-64.

LENTACKER, F., *La frontière franco-belge: étude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie de relation*, Lille, 1974.

LONGNON, A., *Les limites de la France et l'étendue de la domination anglaise à l'époque de la mission de Jeanne d'Arc*, in *Revue des Questions historiques* (18) (1875), pp. 444-546.

- LOTTIN, A., *Histoire des provinces françaises du Nord. Deel 1 : De la Préhistoire à l'an Mil*, J. Desmulliez en L. Milis, Dunkerque, 1988.
- MEUNIER, G., Liste des traités et accords de la France en vigueur au 1er janvier 1980, Paris, 1980.
- OZOUF-MARIGNIER, M.-V., *La formation des départements : la représentation du territoire français à la fin du 18e siècle*, Paris 1989 (Recherches d'histoire et de Sciences sociales ; 36).
- PERRET, J., *Tacite*, La Germanie, Paris, 1962².
- PETEGHEM, P. VAN, *De conferentie van Kortrijk herzien*, in *De Leiegouw* 28 (1986) pp. 411-419.
- PETEGHEM, P. VAN, *Courtrai et la Gueldre : aperçu d'une relation abstraite*, in *Actes des Journées internationales d'histoire du droit et des institutions*, Antwerpen, 1987, pp. 29-47.
- PLANHOL, X. DE, *Géographie historique de la France*, Paris, 1988.
- Plans en relief. Villes fortes des anciens Pays-Bas français au XVIIIe s.*, Lille, 1989.
- PLEZI, M., *Lexicon mediae et infimae latinitatis Polonorum*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk 1975-1977, IV, pp. 590-594 s.v. GRANICIES.
- SCHALK, H.J., *Zur Koordination der nationalen Regionalförderung in der Euregio*, Nijmegen, 1988.
- SCHERMERS, H. - VAN HOUTTE, H., *Internationaal en Europees recht : compendium voor de rechtspraktijk*, Antwerpen, 1985.
- STUYT, A.M., *Grensproblemen*, in *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 1943, pp. 189-222.
- Suggesties vanwege Kristoffel van Assonleville aan Filips II over de manier om de Nederlanden goed te besturen (1556)* in, PETEGHEM, P. VAN, Centralisatie in Vlaanderen onder Keizer Karel (1515-1555). Een onderzoek naar de plaats van de Raad van Vlaanderen in de Habsburgse Nederlanden, Gent, 1979 (niet gepubliceerd deel van het proefschrift) dl. 3, pp. 99-137.
- Traité des limites entre S.M. le Roi des Pays-Bas et S.M. le Roi de France, conclu le 28 Mars 1820*, in: Lagemans, E.G., Recueil des traités et conventions conclus par le Royaume des Pays-Bas, La Haye, 1859, II, pp. 46-55 (No. 82).
- TROYER, I. DE, *Repertorium van de door België gesloten verdragen 1830-1940*, Brussel, 1973, vooral 16 (1839), 30 (1843) en 33 (1844).
- XXIIIe Algemeen Verslag over de werkzaamheden van de Europese Gemeenschappen*, Brussel-Luxemburg, 1989.
- VERZIJL, J.H.W., *Internationaal Law in historical perspective*, Leiden, 1968-1979, 10 delen.
- WAHA, M. DE, *L'apparition de fortifications seigneuriales à enceintes en Hainaut belge aux XIIe et XIIIe siècles*, in: J.-M. CAUCHIES en J.-M. DUVOSQUEL, *Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à M.-A. Arnould*, Mons, 1983, I, pp. 117-138.
- WELLENS, R., *La forteresse de Mariembourg. Fondation. Cession du territoire aux Pays-Bas 1546-1555*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 37 (1959) pp. 343-373.

Résumé:

Considérés sous l'angle étymologique, les concepts qui se rattachent aux notions de frontière et d'ajustement de frontière, renvoient à des cultures très diverses. Si le terme néerlandais «grens» est un mot d'origine slave, ses équivalents français «frontière» (frons) et «limite» (limes) sont empruntés au latin, alors que le mot «mark» se réfère à un modèle germanique de société. On cons-

tate la même diversité quand on se penche sur l'évolution des ajustements de frontières. Notre aperçu a prouvé que chaque modèle de société se double d'une façon particulière de concevoir le territoire, la propriété du sol et leurs délimitations. Par sa mise en perspective, l'histoire du droit permet une excellente introduction aux problèmes posés par la fixation des frontières d'État. Cette approche ne revêt tout son intérêt que si l'on se garde de la rendre trop normative ou institutionnelle. En ce sens, le thème étudié a toutes les chances de garantir une approche internationale et interdisciplinaire. Cet article avancera un certain nombre d'assertions qui anticipent sur une approche intégrée et sur des aspects qui requièrent encore une étude.

Le territoire de la Belgique actuelle a bien souvent été le champ de bataille de l'Europe ou la riche pomme de discorde pour laquelle on se battait ou qu'on refusait de concéder au parti adverse. Comme la frontière entre l'actuelle Belgique (ou les anciens Pays-Bas) et la France ne permettait pas une délimitation naturelle, elle a connu des avatars historiques bien capricieux, où dominaient tantôt les formes verticales, tantôt les lignes horizontales. Jusqu'à ces dernières décennies c'est la politique de force militaire qui a toujours eu le dernier mot : la bravoure des Nerviens, les grandes invasions des Francs, la venue des Bourguignons et des Habsbourgeois, les occupations romaine, normande, espagnole, autrichienne, française, néerlandaise, anglaise et allemande ont laissé leur marque sur la formation de cette frontière.

Cet article met l'accent sur la genèse de la frontière horizontale, apparue sous l'influence des ducs de Bourgogne. Le surcroît d'importance accordé à la frontière doit être mis en relation avec le surcroît d'intérêt pour la formation de l'État. Seul le souverain du nouveau modèle étatique était encore en mesure d'instituer une armée permanente. Mais les sujets des Pays-Bas n'étaient pas d'accord sur ce modèle d'État (dont parle Christophe d'Assonleville), ce qui conduisit à la scission.

La période des guerres de conquête françaises se double d'un renforcement parallèle de la conscience du caractère national et international de la formation d'un État. Hugo Grotius, célèbre pour avoir jeté les bases d'un droit des traités internationaux, puise encore essentiellement dans la Bible et dans sa connaissance des exemples grecs et romains pour analyser et traiter les nouveaux problèmes. Dans la pratique des conférences de paix internationales se développe toutefois un système de médiations, d'arbitrages, d'offensives diplomatiques et de culte de la puissance cuirassée de juridisme. Et c'est ici que l'Espagne se révèle être devenue un colosse aux pieds d'argile. Si ses délégations et son personnel d'ambassade sont toujours aussi somptueusement accoutrés qu'aux meilleurs jours, il apparaît dans la pratique, notamment lors des tractations du Traité de Nimègue (1678), que les envoyés espagnols ne sont pas à la hauteur de leur tâche. On pourra pleinement le constater au cours des discussions subséquentes sur les frontières, qui se tiendront à Courtrai de 1679 à 1682. Pourtant les contestations restent également au premier plan dans les traités et les siècles suivants (Jointe des terres contestées). Les Français finiront par engranger de leur période d'hégémonie européenne le profit maximum. La frontière de 1790 sortirait confirmée du traité de Courtrai (1820); elle se maintiendrait même, à quelques modifications près, jusqu'à nos jours.

(Traduit du néerlandais par Jacques Fermaut)